

УДК 35(497.2):316.422

Посткомуністична трансформація: закономірності та особливості в Республіці Болгарія

М.І. ЛАХИЖА

Управління державної служби Головного управління державної служби України в Полтавській обл., м. Полтава, Україна, E-mail: Lahisha@ukr.net

Авторське резюме

Розглянуто досвід посткомуністичної трансформації у Республіці Болгарія з точки зору прояву закономірностей та особливостей цього процесу. Проаналізовано специфіку Болгарії, місце держави в Європі, особливості посткомуністичних перетворень, зовнішній вплив та внутрішні фактори європеїзації. Політичний розвиток Болгарії після 1989 року характеризується як «революційно-модернізаційний». Наголошено, що часті зміни урядів уповільнювали хід структурних реформ. Відзначено проблеми соціально-економічного розвитку, ідентифікації, досягнення національного компромісу з основних напрямів реформ. Відмічено динаміку зміни поглядів та пріоритетів. Наголошено на ключовій ролі модернізації публічної адміністрації та простежено етапи її особливості цього процесу в Болгарії. Виділено підготовку до вступу до Європейського Союзу як суттєвий фактор мобілізації зусиль болгарських реформаторів. Відзначено необхідність продовження реформ з метою досягнення задекларованих під час вступу до ЄС цілей.

Ключові слова: Республіка Болгарія, Європейський Союз, посткомуністична трансформація, європеїзація, загальне та особливе, вплив, публічна адміністрація, ідентифікація.

Postcommunist transformation: the patterns and features in the Republic of Bulgaria

M.I. LAKHYZHA

Department of civil service Main department of civil service of Ukraine in Poltava region., Poltava, Ukraine, E-mail: Lahisha@ukr.net

Abstract

The experience of post-communist transformation in the Republic of Bulgaria is considered in terms of display of patterns and special features of this process. The specific of Bulgaria, the place of the country in Europe, post-communist changes peculiarities, external influence and internal factors of Europeanization are analyzed. Political Development of Bulgaria after 1989 is characterized as a “revolutionary modernization”. An author emphasizes that frequent changes of governments slowed down the progress of structural reforms in Bulgaria. Problems of social and economic development, identification, achieving national compromise of the main areas of reform are noted. Also dynamics of the views and priorities is marked. The key role of the modernization of public administration is emphasized and the stages and characteristics of this process in Bulgaria are traced. It is highlights on preparation for accession to the European Union as an important factor in mobilizing of Bulgarian reformers efforts. The author pays attention on a need for continued reforms to achieve the targets declared in Bulgaria during EU accession.

Keywords: Republic of Bulgaria, European Union, post-communist transformation, Europeanization, common and particular, influence, public administration, identification.

© М.І. Лахижа, 2013

Постановка проблеми. При проведенні реформ в Україні корисним є досвід посткомуністичної трансформації в колишніх соціалістичних країнах Європи, оскільки вони розпочали свої реформи раніше і досягли помітних результатів, підтвердженням чому є їх вступ до Європейського Союзу. Безумовно, що цей досвід необхідно аналізувати в комплексі, враховуючи як досягнення, так і недоліки.

Досліджуючи процес посткомуністичної трансформації в Болгарії варто мати на увазі, що ця країна була найбільш близькою до Радянського Союзу з точки зору ментальності населення та бачення перспектив політичним керівництвом держави. Постійно наголошувалося на єдності слов'янських коренів та спільності перспективи розвитку й зближення. Як відзначає В. Бурдяк, упродовж соціалістичного розвитку Болгарію вважали пасивною державою. 35-річне правління Т. Живкова привело до майже повної політичної іммобільності [1, с. 113]. Проте суспільство мобілізувалося, й політичний розвиток Болгарії після 1989 року характеризується як «революційно-модернізаційний» [1, с. 423].

Аналіз досліджень і публікацій. Питання посткомуністичної трансформації в Республіці Болгарія належить до популярних тем у дослідженнях болгарських учених. Проте українськими вченими ця проблематика вивчена лише частково, насамперед з точки зору політології (В. Бурдяк, М. Мілова).

Нами вивчення процесу посткомуністичної трансформації в Республіці Болгарія проводиться з 2005 року в рамках проекту «Розвиток спроможності державної служби у сфері європейської інтеграції» і стосується в першу чергу проблем модернізації публічної адміністрації [Див. напр.: 2; 3; 4; 5].

Метою дослідження є аналіз та узагальнення болгарського досвіду реформ.

Виклад основного матеріалу. Важливо відзначити, що процес «наближення до Європи» країн Центральної та Східної Європи став особливо помітним після Першої світової війни. Після Другої світової війни у соціалістичних державах Європи виховувався культ їх особливостей у зв'язку із належністю до «соціалістичного табору». Проте вже в період 80-х років ХХ століття в країнах Центральної та Східної Європи набуло поширення відчуття належності до європейської спільноти, що парадоксальним чином поєднувалося із націоналістичними проявами. Такий феномен можна пояснити спробою розірвати вплив комуністичної ідеології. З країн ЦСЄ зростали протестні тенденції, відбувалися фундаментальні зміни, що створювали ґрунт для майбутніх трансформацій.

Для розуміння підходів до визначення загальних рис посткомуністичної трансформації суспільства і влади та їх особливостей у Бол-

гарії важливе місце має визначення її місця у дилемі Схід-Захід. Слід відзначити, що з точки зору перспективи трансформацій має суттєве значення визначення стану держави порівняно з іншими. У порівняльних дослідженнях Болгарію, як правило, відносять до середньо- або малорозвинених держав Європи. Так, відомий американський політик польського походження З. Бжезинський виділяв три групи європейських держав: залучена до інтеграції західна частина континенту; центральна частина, суспільства якої причетні до західнокультурної спадщини і прагнуть інтегруватися в Європу; балканські країни та європейська частина колишнього Радянського Союзу [6].

Досить об'єктивним показником для порівняння є міра реалізації людських можливостей. За цим показником Болгарію фахівці відносять до країн із середньою мірою реалізації людських можливостей.

За іншим показником поділяє країни Центрально-Східної Європи на три групи болгарська дослідниця С. Жекова. До першої групи вона відносить держави із збалансованим політичним та економічним розвитком (Албанія, Болгарія, Латвія, Молдова, Польща, Словаччина, Словенія та Чехія)[7].

Слід зауважити, що цей показник у період реформ набуває особливого значення, зважаючи на дві визначальні риси посткомуністичних трансформацій, які мають враховуватися при визначенні закономірностей та особливостей – одночасність реформ в економічній, політичній та соціально-психологічній сферах життя суспільства і високий рівень ідеологізації як самого процесу змін, так і його аналізу.

Доцільно відзначити також таку визначальну особливість модернізації в країнах ЦСЄ, як «доганяюча», «прискорена», «виправляюча» - спрямована на виправлення помилково обраного раніше шляху розвитку. Тому проблема оцінки попереднього періоду має не лише політичний, а й науковий характер. Наприклад, у Болгарії на початку 90-х років до попереднього режиму застосували терміни як «тоталітарний», так і «авторитарний». Д. Димитров стверджує, що у Болгарії діяв саме авторитарний, а не тоталітарний режим. Цю думку підтримує В. Бурдяк [1, с. 251], відзначаючи, що в листопаді 1989 року в Болгарії був повалений авторитарний режим. Теоретики класичної транзитології метою демократичного транзиту вважали перехід до демократії, відтак – його закінченням – успішне функціонування демократичної політичної системи. Так, Д. Раствоу виділив п'ять передумов успішного демократичного транзиту: наявність національної єдності; досягнення високого рівня економічного розвитку; масове поширення культурних норм і цінностей, які дозволяють визнати демократичні принципи та підвищити

довіру до політичних інститутів. Зустрічається точка зору, що проблеми перехідного періоду залежали від тривалості знаходження країни у складі чи під впливом Радянського Союзу. Як відомо, Болгарія, як і Словаччина, Словенія, Польща, Румунія, Чехія та прибалтійські держави знаходилися під цим впливом протягом життя двох-трьох поколінь.

Болгарськими вченими відзначається прагнення суспільства до нової ідентичності, що стримувалося намаганнями зберегти свої символи «етнонаціональної ідентичності», щоб не втратити себе в процесі інтеграції і глобалізації [8]. Як наголошував Х. Бонев у публікації 2002 року, навіть на той час болгарське суспільство ще не покінчило з системою аграрно-патріархальних цінностей та з цінностями індустріального періоду й виявилось, що Болгарія «зненацька влетіла в період постмодерну, з повністю комп'ютеризованим життям» [9, с. 33]. Водночас опитування свідчили, що болгарська молодь сприймала глобалізацію як позитивний процес, за якого болгарська ідентичність буде збережена. Важливою сферою модернізаційних реформ, яка мала вплив на всі сторони життя суспільства, були перетворення в економіці. Значною мірою вони проводилися за рекомендаціями МВФ (у літературі досить багато прикладів критики політики цієї організації).

Модернізація публічної адміністрації вимагала нового бачення ролі держави, застосування європейської філософії управління та запровадження сучасних його методів. Наріним каменем таких реформ може бути рівень впровадження західних стандартів публічного управління, пов'язаних із поділом влади, захистом прав меншості, вільними виборами та формуванням публічних інституцій. Практика реформ засвідчила важливість для їх забезпечення посилення традиційних інституцій: парламентів та місцевого самоврядування. Масові процеси демократизації та централізація влади могли привести до анархії чи авторитаризму, тому демократичні вибори та ефективна діяльність первинних органів влади сприяли поглибленню реформ. Саме з цієї точки зору варто оцінювати і розкол демократичних рухів та несподівані результати президентських виборів. Суттєвою особливістю Болгарії було активне поширення монархістських поглядів, що знайшло й політичне втілення у формуванні уряду сина болгарського царя Бориса III Симеона Сакськобургготського.

Очевидно, що для розуміння феномена модернізації потрібен історичний екскурс щодо розвитку окремих країн, враховуючи, що в часи соціалізму як соціально-економічне, так і політичне становище в них було різне. Наприклад, у Болгарії, як і в НДР та Польщі, функціонувала багатопартійна система, де некомуністичні партії виконували роль додаткового

каналу для зв'язків із громадськістю. У перехідний період відбувся складний та болючий процес їх розпаду чи еволюції. Проте ці політичні сили зіграли пом'якшуючу роль у процесі реформ. Так, формою діалогу влади з опозицією у Польщі в березні – квітні 1989 року були «круглі столи», які пізніше проводилися і в Угорщині (травень-червень 1989 року) та Болгарії (січень-квітень 1990 року). З одного боку, «круглі столи» дозволили виробити певні правила перехідного періоду та полегшили перехід влади до опозиції. З іншого боку, вони полегшили адаптацію комуністичних партій до нових умов, що неоднозначно оцінюється науковцями. У січні 1991 року в Болгарії провідними урядовими партіями було підписано Угоду про мирний перехід до демократичного суспільства.

Важливою умовою реформ є ефективність публічного управління. Н. Генев називає професіоналізацію і ефективність державної (і партійної) бюрократії вирішальною умовою успіху модернізаційних зусиль. Визнаючи певні успіхи у розвитку освічених і організованих бюрократів у Східній Європі в період соціалізму, Н. Генев відзначає, що надконцентрація неконтрольованої влади зробила можливим прийняття нерациональних рішень на верхівці організаційної ієрархії. Внаслідок відсутності контролю посилювалася корупція. Отже, стояло завдання змінити структуру та суть управління, яке вирішувалося в кожній з держав по-своєму [10, с. 14].

Крім того, як наголошує Н. Генев, оптимістичні очікування визначали цілі бажаної раціоналізації організаційних структур і процесів. Очікували, що патологічне переважання довгострокової колективної раціональності буде швидко і легко скоординовано до збалансованої раціональності [10, с.3].

На нашу думку, цей аспект мало враховується дослідниками, хоча він має суттєве значення для розуміння початку перетворень та їх ходу. Соціально-економічні проблеми 1980-х років, поєднані із інформаційним проривом, сприяли делегітимізації комуністичних партій та полегшували прихід до влади нових політичних сил.

Фактор «привабливості» діяв з обох сторін, очевидно, що саме із ним можна пов'язувати перелом у громадській думці країн соціалізму в кінці 80-х років XX століття, що привів до реформ. Західні цінності виявилися привабливішими. Водночас непотрібно забувати і про стимулюючу роль західної громадської думки та керівників західних держав, до яких прислухалися. Наприклад болгарські експерти закликали прислухатися до критики з Брюсселю та Вашингтону імітації, на їх думку, адміністративної реформи в Болгарії [11].

Значними факторами, що вплинули на

хід реформ у Болгарії, стали підготовка та вступ до Європейського Союзу. Процес інтеграції виявив низку проблем як в економічному, соціальному, так і в політичному відношенні, наприклад, сприйняття населенням норм демократії, що проявляється у виборах, членстві у партіях, громадських ініціативах, роботі неурядових організацій тощо. Спробу узагальнити трансформаційні процеси здійснює професор магдебургського університету Р.Кольморген, який пише, що суспільна трансформація (*Gesellschaftstransformationen*) була високо політизованим, радикальним і тому чітко визначеним процесом соціальних змін. Вона об'єднала автономні, усвідомлені і інсценовані спроби системних керованих загальносуспільних перетворень на національно-державному рівні, які відносно самостійно з більшим чи меншим успіхом орієнтувалися на сучасні держави Заходу.

Аналізуючи посткомуністичну трансформацію в країнах ЦСЄ, цей автор відзначає, що: рішучому перелому в країнах Центральної Європи сприяла активність населення; нові уряди країн Центрально-Східної та частково Південно-Східної Європи керувалися гаслом «Повернення в Європу!», прагнучи збудувати капіталізм за західним зразком. План «перенесення», «імпорту» західних базових інститутів поширювався не лише на центральні сфери державного управління, політичну систему і ринкове господарство, але і на освіту, науку, охорону правопорядку тощо; плани політичної, економічної та соціальної модернізації вступали у конфронтацію із численними проблемами, які можна узагальнити як «дилему синхронності». Існувала необхідність одночасного проведення економічних реформ, демократизації, створення необхідних інститутів та вироблення необхідної політичної культури; результати трансформації виявилися диференційованими. Успішніше процес трансформації проходив у Словенії, Чехії та Литві, найважче у Болгарії, Хорватії та Румунії; але ніде не створено дублікат Заходу: суспільний порядок, політична система, соціально-культурна сфера значною мірою своєрідні [12, с.2-5].

Варто врахувати факт, що часті зміни урядів уповільнювали хід структурних реформ. Цей фактор проявлявся по-різному. Політичні умови для стабілізації були менш сприятливими в Болгарії, Польщі, Румунії. Наприклад, у Болгарії з 1991 по 1994 рік двічі проводилися парламентські вибори та тричі змінювалися уряди.

Залишається теоретично невирішеною і проблема завершення трансформації у посткомуністичних державах. Наприклад, у 2008

році це питання стало предметом дискусії німецьких та болгарських фахівців. Професор Мюнхенського інституту етнології Клаус Рот поставив під сумнів можливість розглядати Болгарію як частину культурного простору Євросоюзу, наголосивши на необхідності докладання певних зусиль для подолання комуністичного спадку. Доктор Клаус Шрамайер вказав на проблеми з корупцією в Болгарії тощо. Відзначено також високу ціну болгарських реформ, які гублять «номенклатурні капіталісти» (стара комуністична номенклатура, кадри органів державної безпеки, нові олігархи) [13]. Аналізуючи причини такого явища, К. Шрамайер вказує на тривалий період болгарської бездержавності, коли болгарами під османським ігом було пропущено такі важливі етапи європейської історії, як гуманізм, ренесанс, просвітництво. Відзначено також певну відповідальність європейських інституцій, бездіяльність яких залишали посткомуністичні держави наодинці з труднощами реформ.

В. Бурдяк у публікації 2004 року відзначала, що у Болгарії політична культура все ще далека від остаточного засвоєння демократичних цінностей, а деякі політологічні концепції вважають це найважливішим фактором, що забезпечує перехід до демократії, що утверджується [1, с. 26].

Доцільно також відзначити, що на початку ХХІ століття поширюється термін «нові демократії», який використовується в основному до тих посткомуністичних держав, які увійшли до НАТО та Європейського Союзу. Характеризуючи їх, болгарський вчений Ф. Димитров відзначає наявність особливостей, водночас наголошуючи, що «спільні характеристики багата сильніші» [14].

Входження Болгарії до Європейського Союзу (2007 рік) слід вважати важливим етапом посткомуністичної трансформації. Проте залишилося багато суттєвих проблем, що потребують вирішення. Ці проблеми проявилися у незадоволенні населення ходом реформ, зміні урядів та прагненні провести певну ревізію перетворень з метою посилення ефективності системи публічного управління та соціально-економічної політики.

Висновки. Узагальнюючи, потрібно констатувати об'єктивність процесу посткомуністичної трансформації, яку потрібно розглядати як комплексний процес змін, що охоплює всі сторони життя. Аналіз цього процесу в Болгарії підтверджує висновок щодо наявності певних закономірностей, які поєднувалися з національними особливостями. Ключове значення у процесі трансформації суспільства відіграє модернізована публічна адміністрація.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бурдяк В.І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства: монографія / В.І. Бурдяк. – Чернівці: Рута, 2004. – 520 с.
2. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади: монографія / О.В.Власенко, П.В.Ворона, М.О. Пухтинський та ін. / за заг. ред. П. Ворони. – Полтава: ПолтНТУ, 2009. – 288 с.
3. Лахижа М.І. Європеїзація публічної адміністрації: досвід Республіки Болгарія / М.І. Лахижа // Публічне адміністрування: теорія та практика. Електронний збірник наукових праць. – 2013. – Вип.1(9). – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-01\(9\)/13lmidrb.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-01(9)/13lmidrb.pdf)
4. Лахижа М.І. Розвиток електронного урядування в Республіці Болгарія / М.І. Лахижа // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип.1(13). – С. 24 – 29
5. Лахижа М.І. Дефініція поняття «публічна адміністрація» в Республіці Болгарія / М.І. Лахижа // Публічне управління: теорія та практика. – 2012. – Вип.3(11). – Харків, 2012. – С.13 – 16.
6. Бжезинський З. Велика шахівниця. Геостратегічна фантазмагорія / З. Бжезинський. // Політика і культура. – 2004. – № 4. – С.16 – 19; № 7. – С.16 – 19.
7. Жекова С. Регионални аспекти на човешката бедност в Централна и Източна Европа / С. Жекова. – Режим доступу: http://209.85.135.132/custrom?g=cache:4Qm7nHurmysJ:www.ue-varna.bg/uploads/per_pro/IZV2.6Jekova.pdf
8. Марчева И. България в края на XX век – в търсене на нова идентичност. Сбогуване с Изтока / И. Марчева // Проблеми Изток – Запад. – София: 2004. – С. 127 – 140.
9. Бонев Х. Ценностна идентичност и глобализация / Х. Бонев // Научен альманах. – Варна: 2002. – Кн.2. – С. 32 – 35
10. Генов Н. Организационная рационализация в Восточной Европе: достижения и ограничения / Н. Генов // Социологические исследования. – 2007. – № 11. – С. 1 – 27.
11. Имитацията на административна реформа ще спре България в пътя ъ към ЕС. –Режим доступу: <http://www.capital.bg/show.php?storyid=220481>
12. Kollmorgen R. Zivilgesellschaften in Mittel- und Osteuropa. Kontexte, Probleme, Aussichten / R. Kollmorgen // Arbeitsbericht. Nr.40. Internet-Fassung.. Juli, 2006. – Режим доступу: <http://www.uni-magdeburg.de/isoz/publikationen/download/40.pdf>
13. Страната на сбъркания приход. Неутешителни диагнози на конференция на българисти в Берлин. – Режим доступу: www.epochtimes-BG.com/2008-05-20_07.html
14. Димитров Ф. Новите европейски демокрации и трансатлантическата връзка / Ф. Димитров // Режим доступу: <http://razum.org/docs022004/02Dimitrov.doc>

REFERENCES:

1. *Burdiak V.I.* Respublika Bolharia na zlami epokh: politychna transformatsiia suspilstva: monohrafiia (Bulgaria at the turn of the era : the political transformation of society). Chernivtsi: *Ruta*, 2004. 520 p.
2. *Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii ta roboty mistsevoi vlady: monohrafiia* (Foreign experience of the organization and operation of local authorities). Poltava: *PoltNTU*, 2009. 288 p.
3. *Lakhyzha M.I.* Yevropeizatsiia publichnoi administratsiia: dosvid Respubliki Bolharia (Europeanization of public administration : the experience of the Republic of Bulgaria). *Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka. Elektronnyi zbirnyk naukovykh prats*. 2013. Vyp.1(9). Mode of access: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-01\(9\)/13lmidrb.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2013-01(9)/13lmidrb.pdf)
4. *Lakhyzha M.I.* Rozvytok elektronnoho uriaduvannia v Respublitsi Bolharia (The development of e-government in the Republic of Bulgaria). *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2013. Vyp.1(13). P. 24 – 29
5. *Lakhyzha M.I.* Definitisia poniattia «publichna administratsiia» v Respublitsi Bolharia (The definition of “ public administration “ in the Republic of Bulgaria). *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*. 2012. Vyp.3(11). Kharkiv, 2012. P.13 – 16.
6. *Bzhezynskiy Z.* Velyka shakhivnytsia. Neostratihiina fantasmahoriia (The Grand Chessboard . Neostratihiina phantasmagoria). *Polityka i kultura*. 2004. № 4. P.16 – 19; № 7. P.16 – 19.
7. *Zhekova S.* Regionalni aspekti na choveshkata bednost v Centralna i Iztochna Evropa. Mode of access: http://209.85.135.132/custrom?g=cache:4Qm7nHurmysJ:www.ue-varna.bg/uploads/per_pro/IZV2.6Jekova.pdf
8. *Marcheva Y.* България в края на XX век – в търсене на нова идентичност. Сбогуване с Изтока. Проблеми Изток – Запад. София: 2004. P. 127 – 140.
9. *Bonev H.* Tsennostna identichnost i globalizatsiya (Tsennostna ydentychnost and Globalization). *Nauchen almanah*. Varna: 2002. Kn.2. P. 32 – 35
10. *Genov N.* Organizatsionnaya ratsionalizatsiya v Vostochnoy Evrope: dostizheniya i ogranicheniya (Organizational ratsyonalizatsyya Vostochnoy in Europe : achievements and limits). *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2007. № 11. P. 1 – 27.
11. Имитацията на административна реформа ще спре България в пътя към ЕС. Mode of access: <http://www.capital.bg/show.php?storyid=220481>
12. *Kollmorgen R.* Zivilgesellschaften in Mittel- und Osteuropa. Kontexte, Probleme, Aussichten. Arbeitsbericht. Nr.40. Internet-Fassung. Juli, 2006. Mode of access: <http://www.uni-magdeburg.de/isoz/publikationen/download/40.pdf>
13. Страната на сбъркания приход. Неутешителни диагнози на конференция на българисти в Берлин. Mode of access: www.epochtimes-BG.com/2008-05-20_07.html
14. *Dymytrov F.* Новите европейски демокрации и трансатлантическата връзка. Mode of access: <http://razum.org/docs022004/02Dimitrov.doc>

Лахижа Микола Іванович – доктор наук з державного управління, доцент
Управління державної служби Головного управління державної служби України в Полтавській обл.
Адреса: 36000, м. Полтава, вул. Жовтнева, 45
E-mail: Lahisha@ukr.net

Lakhyzha Mykola Ivanovych – doctor of public administration, associate professor
Department of civil service Main department of civil service of Ukraine in Poltava region
Address: 45, Zhovtneva Str., Poltava, 36000
E-mail: Lahisha@ukr.net